

DOI [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2023-25\(54\)-317-338](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2023-25(54)-317-338)
УДК 37.013.43 : 39(=161.2)

Федорець Василь Миколайович,

кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна;

доцент кафедри педагогічних наук, професійної та початкової освіти
Комунального закладу вищої освіти
«Вінницька академія безперервної освіти».

Вінниця, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-9936-3458>
bruney333@yahoo.com

Сіданіч Ірина Леонідівна,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-2992-3808>
2363395@ukr.net

Клочко Оксана Віталіївна,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри математики та інформатики
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського.

Вінниця, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-6505-9455>
klochkoob@gmail.com

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ АРХЕТИПУ ГОСПОДАРЯ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ В КОНТЕКСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОМПЕТЕНТІСНОЇ ПАРАДИГМИ В ОСВІТІ: ЕТНОПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті на основі актуалізації методологічного потенціалу культурної антропології, архетипічної педагогіки та психології розкривається феноменологія «Архетипу Господаря» як характерного для української культури та розглядаються шляхи застосування вказаного архетипу для удосконалення здоров'язберезувальної і культурної компетентностей вчителів

фізичної культури в умовах післядипломної освіти та магістрів за напрямками освітній менеджмент, педагогіка вищої школи, спеціальна педагогіка, християнська педагогіка. Цілеспрямоване використання архетипічної педагогіки розглядається як інноваційний психологізований напрям педагогічної теорії і практики, який сприяє розкриттю в освітньому процесі потенціалів етнопедагогіки, етнокультури та світової культури. Засоби архетипічної педагогіки сприяють розвитку: психологічної і культурної компетентностей педагога, міжкультурної комунікації, євроінтеграції, патріотизму, національної ідентичності. «Архетип Господаря» розглядається як один з домінантних і стійких в українській культурі. «Архетип Господаря» проявляється в актуалізації: цінності дому; просторового смислу – *raumzin* (нім.); екологічних інтенцій і цінностей; антропокосмічної свідомості; відповідальності; психологічної сталості, надійності і стійкості; вітальності (життєвості); життєстійкості; життєтворчості; свободи як способу соціального буття особистості та прояву її індивідуальності і самореалізації; здатності і потенціалу до захисту, збереження і підтримання себе та свого оточення і справи якою особа займається; творчості; інтелекту; особистісного зростання та самореалізації і самоактуалізації; здоров'язбереження. «Архетип Господаря» при його цілеспрямованій актуалізації може бути глибинною психологічною основою для формування і вдосконалення різних компетентностей, а також для розвитку творчості. Систему архетипів, яка цілеспрямовано використовується при формуванні певної компетентності ми визначаємо як архетипічне поле компетентності.

Ключові слова: архетип господаря; український архетип; етнопедагогіка; етнокультурна; архетипічна педагогіка; здоров'язберезувальна компетентність; культурна компетентність; архетип господаря; післядипломна освіта; магістри; вчителі фізичної культури; методологія; психологізація; антропологія.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Культура є «другою» природою людини. Антропологічні і культурологічні дослідження представляють культуру як особливу «антропологічну матрицю», яка системно визначає цінності, етику, мораль, сприйняття світу, діяльність, поведінку. Людина завжди

занурена в культуру, «виростає» з неї і є її носієм. Навіть коли відбувається явище акультурації, тобто коли руйнуються культурні стереотипи однієї культури то їх місце займають інші.

Для подальшої культурно орієнтованої розбудови методологій педагогічної науки як і для формування практично спрямованих педагогічних систем особливий інтерес представляє феномен контекстуальності культури [8]. Сутність цього феномену полягає тому, що значна чи навіть домінуюча частина цінностей, смислів, інтенцій, поведінкових стереотипів, образів, а також етика та естетика містяться в контекстах культури, які в свою чергу мають визначальний вплив на формування, подальший розвиток та існування особистості як в дитинстві так і в дорослому віці. Відповідно до ідей Едварда Холла [8] існують висококонтекстуальні культури і низькоконтекстуальні. В висококонтекстуальних культурах переважаюча частина цінностей, смислів, стереотипів поведінки знаходиться в культурному контексті і відповідно їх інтереорізація (в розумінні перенесення в психічну реальність особи) проходить «непомітно» – контекстуально. Тобто у висококонтекстуальній культурі на «актуальному рівні», який може бути представлений формалізовано певні культурні стереотипи, цінності і смисли презентуються обмежено чи взагалі не розглядаються. Це перш за все стосується культурних, поведінкових стереотипів, специфіки світобачення. Наприклад в українській культурі, яка є висококонтекстуальна загальнозрозумілим є принципові відмінності між стилями одягу для офіційних зустрічей, для фізичної роботи чи для занять спортом. Уточнюються переважно деталі але не стиль. Те ж стосується і статевої моралі і поведінки, яку традиційно не прийнято детально обговорювати. Людина, яка реально включена в культуру такі речі розуміє контекстуально. В українській культурі потужним є контекстуальний вплив на формування навичок необхідних для життя – комунікації, мислення, моральної поведінки, творчості, життєтворчості, які значною мірою задаються взаємодією з культурними контекстами.

У низькоконтекстуальних культурах актуальні культурні стереотипи, правила поведінки, а також мораль, цінності і смисли необхідні для впливу на особистість чи соціум мають бути цілеспрямовано виділені, конституйовані, формалізовані (часто «прописані»), обговорені і тільки при таких умовах вони інтереорізуються і впливають на поведінку, діяльність і життя. Тому наприклад шлюбні чи комерційні договори в Японії для якої характерною

є висококонтекстуальна культура становлять одну чи кілька сторінок і не містять деталізації. Водночас такі ж договори в США (представник низькоконтекстуальної культури) можуть бути на кілька десятків чи сотень сторінок з детальним описом і алгоритмами поведінки та відповідальності сторін. Культури за ознакою контекстуальності не можна оцінювати як більш чи менш розвинуті, або «кращі» чи «гірші». Вони є унікальні і самодостатні та відповідно відображають складний і особливий історичний розвиток та характер народу і його спосіб життя. Водночас особливості контекстуальності культур є значимою характеристикою, яку необхідно враховувати в: міжкультурній комунікації, освіті, педагогіці, практичній психології, рекламі, соціології, торгівлі, мистецтві тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим для педагогічної науки аспектом культурних контекстів є їх «близькість» до колективного несвідомого, яке має свої типові прояви в форматі архетипів [9] і значною мірою визначається специфікою нейробіологічної організації людини як і в цілому людською природою. Уточнюючи згадаємо, що колективне несвідомо є однією з форм несвідомого і представляє собою особливу психологічну реальність, яка інтегративно і досить типово впливає на значну частину членів певної групи (народу, населення певної області) хоча в цілому є досить типовою для всього людства.

Колективне несвідоме є багатошаровою психологічною «мегаструктурою, яка послідовно інтегрує психічну реальність певної групи, народу, нації, людства. Заглиблення в шари колективного несвідомого, яке знаходиться за межами людського на думку К. Юнга приведе нас до глибинних психічних структур, які є спільними для людей і тварин та загалом для всього живого. З цього приводу згадаємо анімальні (в розумінні тваринні) образи давніх і архаїчних народів. Наприклад в давньоєгипецькій культурі типовими є звіроподібні і одночасно людиноподібні боги і демони. Вказаний «зооморфний» і рослинний пласти колективного несвідомого, який знаходиться на межі людського, тваринного та рослинного світів яскраво і поетично виразно показаний Лесею Українкою в «Лісовій пісні» [5].

Колективне несвідоме проявляється в формі архетипів [9], які представляють собою типові і досить стійкі стереотипи сприйняття, поведінки, діяльності, що як зазначалося вище перш за все визначається нейрональною (мозковою) специфікою та в цілому особливостями як природи людини так і живого. Архетип який є цілісним і психологічно

«насиченим» та потужним психічним феноменом може бути представлений в форматі образів (архетип-образ), символів (архетип-символ), стереотипів дій і поведінки. Архетипи як психічні феномени активно застосовуються в бізнесі, рекламі, мистецтві, архетипічній педагогіці [3], [6], [7], [10]–[15], [18] і психології [9].

Методологічно-ціннісно осмислюючи етнокультурні тренди сучасної освіти, завдяки яким розкриваються потенціали як окремої особистості так і нації, а також враховуючи феномен контекстуальності культури та ідеї і досвіди застосування архетипічної педагогіки [3], [6], [7], [10]–[15], [18] і психології ми актуалізуємо проблему активного і цілеспрямованого застосування етнокультурних і національних архетипів в освітньому процесі як вищої так і середньої школи. Педагогічні впливи, які реалізуються з використанням вказаних архетипів в значній мірі є контекстуальним, що робить їх досить делікатними, толерантними та «непомітними» в освітньому процесі але водночас потужними і ефективними. Такі впливи дають можливість особистості взаємодіяти з архетипами нації, людства, природи і відповідно співвідносно до індивідуально-психологічних особливостей розкрити в повній мірі свої потенціали (інтелектуальний, творчий, особистісний).

В науковій педагогічній літературі проблематика застосування архетипів української культури в контексті актуалізації етнокультурного компоненту в освітньому процесі вищої школи включаючи розвиток здоров'язберезувальної та культурної компетентностей висвітлена недостатньо. Не розкрита значимість архетипу «Господаря» як типового для української культури. Враховуючи значний етичний, вітальний, естетичний, здоров'язберезувальний, когнітивно-ціннісний, гуманістичний і розвивально-креативний потенціали архетипів української культури та природність і ефективність застосування архетипічної педагогіки, а також її інноваційність і психологізм, що відповідає європоцентричним трансформаціям освіти в Україні ми розглядаємо зазначену проблему як актуальну.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – педагогічно орієнтовано розкрити феноменологію «Архетипу Господаря» та представити шляхи застосування вказаного архетипу для удосконалення здоров'язберезувальної та культурної компетентностей вчителів фізичної культури в умовах післядипломної освіти та магістрів за напрямами освітній менеджмент, педагогіка вищої

школи, спеціальна педагогіка, християнська педагогіка,

Відповідно до зазначеної мети визначено такі **завдання**: поглибити уявлення про феномен архетипу та представити їх педагогічну інтерпретацію; практично орієнтовано розкрити феноменологію «Архетипу Господаря»; висвітлити значимість актуалізації «Архетипу Господаря» для освітнього процесу включаючи розвиток здоров'язбережувальної та культурної компетентностей фахівців з фізичної культури і спорту, спеціальної педагогіки, освітнього менеджменту, християнської педагогіки, педагогіки вищої школи; зробити висновки.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Системоорганізуючою методологічною ідеєю дослідження є актуалізація етнокультурного компоненту навчання в рамках компетентнісної парадигми на основі інтегративного застосування: архетипічної педагогіки і психології (К. Юнг) [9], концепції контекстуальності культур Е. Холла (E. Hall) [8] та системного, культурологічного, антропологічного, здоров'язбережувального, екологічного, компаративного підходів.

Теоретична основа дослідження сформована шляхом методологічної рефлексії концепцій та наративів автора архетипічної психології К. Юнга [9] та засновника архетипічної педагогіки К. Мейса (C. Mayes) [12], [13]. В даному дослідженні ми актуалізували методологічний потенціал досліджень К. Севідж (C. Savage) (2023) [14]; К. Шумахера (C. Schumacher) (2021) [15]. Методологічно орієнтовано були осмислені роботи М. Євтуха, В. Федореця, О. Клочко та ін. (2021) [18], які розробили концепт міфосу компетентності; Р. Демчука (2018), що досліджував питання міфопоетики як засобу моделювання української ідентичності [2]; А. Кравченка (2013), який вивчав архетип учителя [10]; Г. Куца, що представив гуманітарне осмислення архетипу серця в українському політико-ментальному просторі [3]; А. Макарової, яка провела соціально-філософський аналіз архетипного характеру освітньої діяльності. Проблематика «Архетипу Господаря» розглядається в роботах М. Семиліт (2013) [4], Г. Білавич (2015) [1].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У дослідженні застосована система методів та підходів основними з яких були етнопедагогічний, психологічний, архетипічний, культурологічний,

антропологічний, аксіологічний, екологічний, компаративний, історичний, компетентнісний, системний.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Теорія архетипів усвідомлено і цілеспрямовано застосовується в педагогічній теорії та практиці відносно недавно. В даному аспекті ми можемо згадати засновника архетипічної педагогіки С. Мейес [12], [13]. Водночас інтуїтивно та значною мірою відповідно до наявних професійних і культурних традицій педагогіка завжди застосовувала архетипи. В даному аспекті традиційним є застосування архетипів в педагогічних системах і соціальній рекламі та пропаганді. Існує гуманістично орієнтований шлях як у прояві так і у застосуванні архетипів. Наприклад актуалізація «Архетипу Серця» сприяє розкриттю людяності, милосердя, що відповідно використовується в педагогіці [3], [7]. Важливими є розробки В. О. Сухомлинського, який представляє ідею «школи сердечності» [7]. Зазначена «школа сердечності» є відповідною українським і європейським традиціям кордоцентризму. Школа сердечності є гуманістичним, дитиноцентричним і ефективним шляхом виховання дітей у молодшому віці (6–10 років) [7].

Розширимо уявлення про деякі значимі для педагогіки характеристики архетипів. Архетипи відображають психоісторичний досвід як окремого народу так і всього людства, тому їх цілеспрямоване застосування відповідає природі людини. Архетипи є різні за своєю етичною спрямованістю і характеристиками. Відповідно вони можуть бути антогоністичними. Наприклад взаємовиключаючі і антогоністичні за своєю сутністю архетипи «Життя» і «Смерть». Різноманіття архетипів відображає складну психоісторичну еволюцію людства та окремих народів, що сформувало типові способи існування, адаптації та розвитку.

Архетипи можуть проявлятися під впливом як внутрішніх так і зовнішніх факторів. Розглянемо деякі з них. Онтогенетичний (в розумінні індивідуальний розвиток) чинник полягає в залежності прояву архетипів від періодів онтогенезу. Відповідно онтогенетичний чинник переважно проявляються через актуалізацію типових для певного віку архетипів. Наприклад для архетипу воїна (Діоніса) характерним може бути відносно короткочасний прояв в підлітковому і юнацькому віці. По мірі дорослішання цей архетип змінюється на інший, типовий для української культури «Архетип Господаря». В певних випадках «Архетип воїна» може залишитися, що сприяє професіоналізації військового, якщо людина вибрала таку

професію. Іншим негативним варіантом прояву «Архетипу Воїна» може бути кримінальна діяльність пов'язана з розбоєм, хуліганством тощо. Таким чином етично-ціннісний аспект прояву архетипу залежить також від: індивідуальних особливостей і спрямованості особистості, професії і виду занять, соціальної і психологічної зрілості, психологічного і психічного здоров'я та інших чинників.

Типові зовнішні чинники, які актуалізують архетипічний вимір свідомості представлені: культурним і професійним середовищем, життєво важливими як позитивними так і негативними подіями включаючи екстремальні ситуації та стреси, мистецтво, наративи, міфи. Прикладом зовнішнього екстремального чинника актуалізації «Архетипу Воїна» є війна, внаслідок якої в багатьох миролюбивих осіб, які ніколи не мали справи зі зброєю «пробудився» вказаний архетип. Такі особи не маючи достатньої спеціальної підготовки але з проявленим «Архетипом воїна» є досить сміливим, мають відповідне мислення необхідне для оптимальної реалізації військової справи, значну мотивацію і емоційний заряд та потужну волю, що забезпечує її досить ефективно їхнє функціонування в умовах війни. Завдяки актуалізації архетипом всіх сфер психіки включаючи когнітивну такі особи досить швидко навчаються і ефективно застосовують свої знання та інтуїцію.

Професійне середовище також розкриває для особистості шлях до архетипічного рівня свідомості. Реалізується це через спілкування з відповідними фахівцями, знаходження в відповідному середовищі, через рецепцію спеціальних знань, алгоритмів, стереотипів поведінки, образів, символів, наративів. Наприклад навчання музиці, малюванню, поезії, медицині, єдиноборствам окрім певних схильностей і талантів потребує перебування у відповідному середовищі. Культурне середовища як і субкультури також актуалізують певні характерні для тих архетипів і їх системи, в яких відображена специфіка культури, її дух, сила, естетизм, етика і цінності, історичні досвіди, способи буття.

Мистецтво в своїй глибинній сутності є архетипічне, це по суті особлива діяльність зв'язана з «оперуванням» архетипами через образи і символи та їх системи і взаємодії. Уточнюючи можна сказати, що архетипи проявляють себе через мистецтво. В тому його «архетипічна» особливість і потенціал. Тому мистецтво неможливо формалізувати і звести до когнітивності.

Міфи є проявом архетипічного рівня свідомості і відповідно вони мають близькі характеристики, потенціали та здатність впливати як на

окрему особистість так і на соціум подібним чином як архетипи. Міфи ми розглядаємо в широкому плану. Є міфи культурні, професійні, соціальні, політичні. Міфологічне сприйняття реальності, яке значною мірою є ірраціональним і зануреним в архетипічний шар свідомості, має значний психоенергетичний потенціал і важко піддається раціональним впливам. Прикладом культурних міфів є українська казка про Котигорошка, в якій розкриваються семантика визначальних для культури архетипічних образів господаря і воїна. Інший негативний але досить ефектний є більшовицький міф про світле комуністичне майбутнє, який замінив чи точніше інтерпретував міф про райський сад перенісши його на землю і нібито «наблизивши» до людини. Міфи переважно розкриваються в наративах. Відповідно для освітнього процесу з виховною і навчальною метою необхідно аналізувати будь які наративи, які для цього застосовуються на предмет контекстуальних смислів, які мають переважно багаторівневу складну семантику і спрямовані на актуалізацію архетипічного рівня свідомості.

Важливим аспектом архетипів є те що вони проявляються цілісно і системно впливають на всі сфери свідомості – інтелектуально-мнестичну, емоційно-вольову, сприйняття, мотиваційну, ціннісно-смыслову, а також на поведінку, специфіку діяльності. Значимою характеристикою архетипів є їх психічна ресурсність. Тобто особистість може застосовувати архетипічний рівень як свій особистісний психологічний ресурс, що часто проявляється в екстремальних ситуаціях з метою виживання, а також для актуалізації творчості, діяльності тощо. Архетипи можуть оволодівати масами і переводити як до благополучного та мирного існування так і до соціальних колізій в формі воєн, революцій тощо.

Як вже вище зазначалося кожна культура характеризується своїми специфічними саме для неї наборами архетипів та їхньою культурною специфікою. Для кожної культури притаманні також такі архетипи які певною мірою відображають її дух, її неповторність, характер, історичний розвиток. Відповідно такі культурні архетипи проявляються в етнічних і національних міфах, образах, мистецтві. Для української культури такими типовими характерними проявами колективного несвідомого народу є архетипи: господаря, господині, дитини, дому, землі, дерева, свободи та ін. Вказані архетипи представляють собою систему і відповідно можуть впливати на прояв один одного.

Розглянемо «Архетип Господаря», який є типовим для української культури [1]–[5]. Вказаний аналіз проводиться на основі осмисленні

функціональності архетипу, яка визначає його сутність і історизм який фіксується в ньому. Подібний підхід існує в фізіології де для розуміння сутності структури аналізується функція і її розвиток, що можна формально представити як правило – «розвиток структури за [на основі] функції». Залежність сутності людини і її характеру від занять підмітили в давнину. *Abeunt studia in mores* (Заняття формують характер) відмічали давні римляни. Глибинна і багатопланова сутність вказаного архетипу яскраво і концептуально розкривається як вже зазначалося в казці про Котигорошка. Починається казка з демонстрації діяльності (робота біля землі) і сили Котигорошка, який працює на своєму полі. Це первинно визначає Котигорошка як активну діяльнису, гармонійну, життєтворчу і відповідальну особу. Наступна боротьба зі змієм говорить нами про його життєстійкість, сміливість, мужність і здатність до ефективного ведення боротьби, війни. Господарська активність апріорі вказує про наявність власності, а вданому випадку землі. Як говорили давні римляни – «*Cuius est solum, ejus est usque ad colum*» (Кого земля, того і все на ній до неба). Господарська діяльність висвітлює і значною мірою обумовлює такі значимі аспекти архетипу господаря як: потребу і відповідну їй можливість володіння ресурсами (землею, інструментами, домом); активну діяльність, яка спроектована в майбутнє; формування свого особливого світу (поля, дому) за рахунок трансформації ресурсів; наявність дому і людей, яких він захищає та утримує (згадаємо, що у Котигорошка є сестри, яких він захищає). Тобто господарська діяльність осмислена в системі «Архетипу Господаря» це не «просто» переробка ресурсів заради харчів чи прибутку, а шлях формування особливого гармонійного світу в якому знаходиться і з яким тісно зв'язаний господар. Для порівняння відзначимо, що на відміну від господаря робітник не створює такого особливого світу зв'язаного з трудовою діяльністю, він переважно виконує певний набір операцій, за що отримує винагороду.

Зв'язок з домом і панування в просторі. Існує тісний зв'язок «Архетипу Господаря» з «Архетипом Дому». Це підтверджує давня сентенція – «*Domī suae quilibet rex est*» (В своєму домі кожен цар). Відповідно центром світу господаря є його дім, який розглядається як структурований, впорядкований космос і цей порядок та гармонія поширюється на всю його діяльність і територію. Господар без дому і без власної землі перетворюється в робітника, бідняка в якого немає не тільки ресурсів але саме найголовніше власного сталого світу, який він розбудовує і в якому існує та панує.

Тому можемо виділити як значимий просторовий аспект цього архетипу, який відображає потребу в мінімальному життєвому просторі, що забезпечується домом та земельним наділом. Таким чином свідомість господаря має виразний просторовий вимір. Це включає просторове мислення та бажання мати свій простір, що за антропогеографічними інтерпретаціями Ф. Ратцеля представляється як просторовий смисл – *Raumzin* (нім.). За Ф. Ратцелем *Raumzin* (нім.) є усвідомлене бажання мати свій простір і його примножувати. Вказаний автор це поняття застосовував для характеристика певної групи – народу надаючи йому конотацій першобразу чи духу.

Темпоральність «Архетипу Господаря». Господар «панує» не тільки над простором але і над часом, який завдяки господарській діяльності в його «Космосі» (в розумінні його дім і господарська діяльність на землі) є досить структурованим. Робота в полі і городі, а також догляд за тваринами визначає необхідність врахування часових закономірностей (річних, сезонних, місячних, добових) космосу, руху сонця і місяця, вегетації рослин та життя тварин. Відповідно створюється унікальний гармонійний темпоральний світ ритмів, життя і природи, який разом з ландшафтом, садком, полем і домом формують величний, довершений і естетичний Космос (в розумінні впорядкований і гармонійний світ) господаря. Вказана темпоральність діяльності трансформується в його темпоральну компетентність і в осмислення себе як темпоральної істоти.

Екологічні інтенції і антропокосмічна свідомість господаря. Тісна взаємодія з природою в процесі господарської діяльності, що включає довготривалі спостереження, а також побудова житла і його підтримання є передумовою розвитку антропокосмічної і екологічної свідомості. В антропокосмічній свідомості як визначна характеристика представлена єдністю та взаємопроникнення людини і Космосу (в розумінні перш за все як земного світу). Космос при цьому може осмислюватись як велике житло і/чи людське тіло, а будинок розбудовується на основі моделювання Космосу. Вказана антропокосмічна свідомість та глибинний смисловий і архетипічний зв'язок житла з Космосом, а також ідеологія гармонійного людського існування в ньому характерна майже для всіх архаїчних та багатьох східних культур. Водночас не дивлячись на архаїчні «корені» ідея гармонійності космосу (як земного Світу), а також взаємодоповнювальних і коеволюційних стосунків і єдності між ним і людиною в значній мірі визначає основи сучасних концепцій – сталого розвитку, коеволюції, ноосфери та людини майбутнього – Людини

Екологічної. Елементи екологічної свідомості формуються завдяки спрямованості господарської діяльності в майбутнє, що базується на необхідності врахування попередніх досвідів та реальних тенденцій, ресурсів і ризиків. Це відповідно визначає розуміння обмеженості ресурсів та розкриває феноменологію меж можливостей, що сукупно формує шляхи до їх раціонального і бережливого використання. Актуальним аспектом осмислення просторовості та ресурсності існування є тісний зв'язок з землею, з домом, що є глибинними архетипічними «коренями» патріотизму. Як говорили давні римляни – *Quid terras alio calentes sole mutates* (Для чого нам шукати земель зігрітих іншим сонцем).

Відповідальність, психологічна сталість, надійність і стійкість господаря психологічні характеристики, які значною мірою також визначаються складною і багатоплановою господарською діяльністю на землі. Господар для ведення господарства і його підтримання та розвитку змушений бути «тотально» задіяним в діяльність. Це включає постійний догляд за рослинами, тваринами, домом та їх охорону. Господар не може відносно тривалий час не займатися господарською діяльністю тому, що без його активної і відносно постійної участі господарство зруйнується. Господар відповідно має таку особливу характерологічно-поведінкову рису як сталість і постійність, що є також проявом гармонії. Сталість на духовному рівні в традиціях східного християнства розглядається як Катехон (дав. грец. *ὁ κατέχων* – Господь який підтримує). В даному аспекті важливе те, що ідеї сталості і гармонії які є не тільки давніми концептами але й розглядаються як архетипи в проекції на розвиток людства покладені в основу сучасної концепції сталого (гармонійного) розвитку (англ. *sustainable development*).

Вітальність (життєвість) і життєтворчість, якості, які є притаманними «Архетипу Господаря» проявляються в: активній діяльності, що є основою компетентності; творчості; гармонійних стосунків з середовищем; життєвій стійкості; збереженні і накопиченні ресурсів включаючи просторові (територія, дім).

Евдемонія (щастя) як прояв «Архетипу Господаря», визначається: ресурсними потенціалами; сформованим своїм особливим Космосом Господаря, який включає дім; радістю діяльності і її подальшими перспективами; наявністю вільного часу та можливість самому визначати свою поведінку і діяльність.

Вільна, гармонійна і сильна особистість як прояв «Архетипу

Господаря». Особистісний аспект цього архетипу значною мірою визначається перш за все потенціалами наявними в господаря, його креативністю та інтенціями в майбутнє, рефлексіями, досвідами і психологічною та життєвою зрілістю. Відповідно господар є творчою, реалізованою, активною, актуалізованою особистістю.

Свобода як спосіб соціального буття особистості та прояв індивідуальності і самореалізації є однією з основних і системних характеристик «Архетипу Господаря». Її передумовами є також розум, мудрість, сильна воля і активність, наявність системи різних ресурсів, відповідальність і турбота про себе, турбота про інших та турбота про майбутнє.

Здатність і потенціал до захисту, збереження і підтримання себе та «свого світу» (ресурсів, дому, близьких) є однією з визначальних характеристик даного архетипу. Архетип Господаря реалізує захист не тільки шляхом активних агресивних дії, а також за рахунок застосування різних засобів – дипломатичних, передбачень та ін. Як і «Архетип Воїна» («Архетип Діоніса» за К. Юнгом) «Архетип господаря» також може сприяти реалізації захисту через агресивні дії. Про це нам говорить казка про Котигорошка який знищує змія. Про те, що в українців як в осілого, миролюбивого, землеробського народу в традиціях, якого сформувалося козацтво, як особливий військовий феномен, що ефективно протистояв кочівникам вказує на таку особливість українського «Архетипу Господаря» як наявність значного військового потенціалу. Про феномен козацтва і його потенціал в боротьбі з кочівниками говорить класик історії Арнольд Тойнбі [16], [17]. Можна говорити про таку метаморфозу «Архетипу Господаря» як «Господар-Воїн». Унікальність такого поєднання полягає в тому, що інтегровані антагоністичні архетипи. Переважно воїни в реальному житті не дуже успішні господарі. І навпаки добрі господарі далеко не завжди вправні і ефективні воїни. Саме таке поєднання є унікальним в українській інтерпретації «Архетипу Господаря» на що вказує і казка про Котигорошка, який працює та воює.

Сердечність і кордоцентрична спрямованість, чуттєвість і доброта є українською специфікою «Архетипу Господаря».

Конкурентність діяльності (господарської, навчальної, творчої) до інших видів активності є однією з системних характеристик «Архетипу Господаря». Розглянемо феномен конкурентності більш детально, як такий, що має практичне значення педагогіки. Конкурентність визначаються тотальним характером впливу будь-якого архетипу. Тобто якщо в особистості певний архетип є актуалізованим то він тотально

змінює психічну реальність на основі свої специфіки і цілей, які він визначає. Цілями «Архетипу Господаря», який за своєю сутністю представляється як вітальний, творчий і створюючий є формування «господарського світу», продуктивної діяльності, збереження миру, гармонійне і творче співіснування. Для порівняння «Архетип Воїна» є деструктивним і некрофільно орієнтованим, тому його мета полягає у руйнуванні і війні. Тому традиційно це досить конкурентні архетипи.

Здоров'я і інтенції здоров'язбереження є важливими системними ефектами «Архетипу Господаря», які проявляються перш за все як вторинні і контекстуальні. Здоров'я зберігається шляхом активної діяльності і здоровому способу життя. Відповідно здоров'я розглядається як ресурс, який забезпечує підтримання і розвиток господарства. Зрозуміло, що без такого ресурсу господарський «світ» господаря не зможе існувати. Важливим складовими збереження здоров'я, які актуалізуються даним архетипом є відповідальність перед собою і перед іншими та за справу, а також турбота про себе і турботи про інших.

Поведінка та психологічні установки і інтенції, які визначаються «Архетипом Господаря» є «тотально» конкурентним до нездорової організації життя, хімічних залежностей (п'янства, наркоманії), асоціальної і кримінальної поведінки, неробства, паразитичного існування та інших сумнівних і проблемних способів буття. Конкурентний вплив «Архетипу Господаря» робить неактуальним, нецікавим і непотрібним для особистості не тільки «занурення» у вказані вище нездорові способи існування але й визначає відсутність цікавості до них. В даній педагогічній системі «Архетип Господаря» та зв'язані з ним «Архетип Здоров'я» і «Архетип Гармонії» «заповнюють» психічну реальність особистості і відповідно негативні способи існування не будуть проявлятися. Конкурентні стратегії, які значною мірою визначаються чи «підсилюються» актуалізацією архетипічного рівня свідомості є системоорганізуючими і одними з основних контекстуально існуючих педагогічних впливів в профілактиці шкідливих звичок, нездорового способу життя та проблемної (девіантної, асоціальної) поведінки.

Творчість, життєтворчість, а також активна і відносно постійна та стала трудова діяльність є одними з визначальних якостей прояв яких детермінується «Архетипом Господаря». Творчість значною мірою визначається різноплановим і досить складним характером господарської діяльності, яка формує свій специфічний «світ господарства», що вимагає як універсальних так і спеціальних знань і

навичок включаючи соціально-психологічні. Те що в переважній більшості українців є досить розвинуті універсальні і одночасно спеціальні навички, а також їх здатність до швидкої зміни трудової діяльності, включаючи опанування новими професіями відображає прояв домінуючого «Архетипу Господаря».

Архетипи актуалізуються через архетипічні образи, символи наративи, а також в спілкуванні, в міжкультурній комунікації, через творчість. Важливим аспектом актуалізації архетипів є висококонтекстуальна українська і професійна педагогічна культура. Вказані шляхи актуалізації архетипів в даному випадку «Архетипу Господаря» нами застосовується в освітньому процесі підвищення кваліфікації вчителів фізичної культури, а також при підготовці магістрів за напрямками освітній менеджмент, педагогіка вищої школи, християнська педагогіка, спеціальна освіта. В даній педагогічній системі архетипи: Господаря, Гармонії, Здоров'я інтегративно використовуються для розвитку здоров'язбережувальної, культурної, підприємницької і екологічної компетентностей магістрів та вчителів. Для актуалізації архетипічного рівня свідомості в умовах освітнього процесу ми застосовуємо розповіді, репродукції творів мистецтва, комунікативні практики включаючи діалогічні, екскурсії, а також цілеспрямований аналіз архетипічних образів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

1. Цілеспрямоване використання архетипічної педагогіки та психології є інноваційним психологізованим напрямом педагогічної теорії і практики, який визначає нові можливості для інтегративного розкриття в освітньому процесі потенціалів як етнопедагогіки та етнокультури так і світової культури. Засоби архетипічної педагогіки є специфічними культурно-педагогічними і культурно-психологічними інструментами, які актуалізують глибинне, феноменологічне, психологізоване і сутнісне пізнання етнічних та національних культур, що сприяє розвитку: психологічної і культурної компетентностей педагога, міжкультурної комунікації, євроінтеграції, патріотизму, національної ідентичності.

2. Для застосування в педагогічних практиках актуальним є педагогічно орієнтоване розуміння архетипу як особливого психічного і психоісторичного феномену, в якому відображений історичний досвід як

певної групи (народу, нації) так і всього людства. Важливими освітньо значимими аспектами (характеристиками) архетипу (як несвідомого першобразу) є: певна психоісторично запрограмованість свідомості (сприйняття, мислення, емоцій, поведінки та ін.); здатність проявлятися через архетипічні образи, символи, наративи, а також через стереотипи поведінки і культури, сни та ін.; його здатність до значного чи навіть тотального впливу на особистість та на всі сфери її психіки, що може проявлятися в системних змінах свідомості включаючи трансформації інтенцій, мотивацій, цінностей і смислів; зростання ресурсності особистості, що проявляється як на емоційно-вольовому так і на когнітивному рівнях; актуалізації інтелектуально-мнестичної сфери і творчості; збільшенні життєстійкості та психічної енергії; розкриття нових та удосконалення наявних можливостей і талантів; актуалізація архетипів через культурні (і етнокультурні) і професійні контексти; потужний ірраціональний вплив на особистість, який важко піддається раціональному осмисленню і корекції; типовість культурних (і етнокультурних) та професійних проявів і «форм» архетипів; значний вплив на специфіку діяльності та поведінку, а також на психічне, професійне і соціальне буття; конкурентність між різними архетипами з відповідним змінами свідомості; певні послідовності в зміні домінування архетипів, які часто є залежними від періоду онтогенезу.

3. Різнорівневність архетипічного шару свідомості може певним чином проявлятися в психічній реальності особи. Найближчим є архетипічний шар зв'язаний з професійною діяльністю. Наступний рівень представлений етнокультурними, національними і цивілізаційними архетипами, за якими розташовуються загальнолюдські, а далі першобрази несвідомого характерні для тваринного і рослинного світу та всього живого. В даному дослідженні аналізувався «Архетип Господаря» в його українській інтерпретації, який з певними незначними відмінностями може розглядатися як етнокультурний (український), національний (український), загальнолюдський (який притаманний багатьом землеробським культурам).

4. «Архетип Господаря» на нашу думку є одним з домінантних і стійких в українській культурі, а також таким актуалізація якого сприяє розкриттю потенціалів особистості, збереженню здоров'я та формування соціально прийнятної і професійно орієнтованої поведінки. «Архетип Господаря» проявляється у взаємозалежній і взаємозв'язаній актуалізації: цінності дому; просторового смислу – *raumzin* (нім.); темпоральної

компетентності і осмисленні власної темпоральності; екологічних інтенцій і цінностей; антропокосмічної свідомості; відповідальності; психологічної сталості (стабільності), надійності і стійкості; вітальності (життєвості); життєстійкості; життєтворчості; евідемонії (щастя); гармонії особистості та її силі; свободі як способу соціального буття особистості та прояву її індивідуальності і самореалізації; здатності і потенціалу до захисту, збереження і підтримання себе та свого оточення і справи якою особа займається; конкурентності діяльності (господарської, навчальної, творчої) яка певною мірою актуалізується архетипом до інших видів активності; творчості; інтелекту; особистісного зростання та самореалізації і самоактуалізації; відносно постійної і сталої трудової діяльності; здоров'язбереження і здоров'я. Вважаємо, що українською специфікою «Архетипу Господаря» є його прояви, що включає актуалізацію чуттєвості, кордоцентризму, доброти, інтеграції господарського і військового начал.

5. «Архетип Господаря» при його актуалізації може бути глибинною психологічною основою для формування і вдосконалення здоров'язбережувальної, підприємницької, культурної, інноваційної, економічної, екологічної, психологічної та інших компетентностей, а також розвитку творчості. Динамічну систему архетипів, яка актуалізується при формуванні чи удосконаленні певної компетентності ми називаємо – архетипічним полем компетентності.

6. Важливим напрямом інтегративного застосування архетипічної педагогіки і етнопедагогіки є актуалізація «Архетипу Господаря», що нами використовується для підвищення кваліфікації вчителів фізичної культури та для підготовки магістрів за напрямами освітній менеджмент, педагогіка вищої школи, християнська педагогіка, спеціальна педагогіка. Вказаний архетип нами використовується для розвитку здоров'язбережувальної, культурної, підприємницької, екологічної та професійної компетентностей магістрів та вчителів фізичної культури.

Перспективи подальших досліджень. В подальшому плануємо продовжити розробку методології та аналіз педагогічних практик застосування архетипічної педагогіки і психології в освітньому процесі вищої школи, при формуванні компетентностей і їх вдосконаленні, що включає вивчення «Архетипу Господаря», а також «Архетипу Господині», «Архетипу Гармонії», «Архетипу Здоров'я».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Г. В. Білавич, «Методологічні засади формування господарської культури дітей та дорослих у західній Україні на початку ХХ ст.», in *The European Scientific and Practical Congress Scientific Achievements*. 2015, p. 13–17.
- [2] Р. В. Демчук, «Міфопоетика як засіб моделювання української ідентичності: культурно-цивілізаційний контекст», автореф. дис. канд. наук; *Національна музична академія імені Чайковського*. Київ, 2018.
- [3] Г. М. Куц, «Архетип серця в українському політико-ментальному просторі», *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*, № 1(13), с. 107–117, 2018.
- [4] М. В. Семиліт, «Життєві шляхи групового несвідомого українців», *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*, № 40, с. 212–216, 2013.
- [5] Л. Українка, *Лісова пісня*. Харків, Україна : Folio, 2011.
- [6] В. М. Федорець, «Теоретичні передумови використання архетипічної психології для вдосконалення здоров'язберезувальної компетентності вчителя фізичної культури», *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць*, вип. 12(25), с. 128–152, 2014. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/u80UKQ> Дата звернення: Серп. 06, 2023.
- [7] О. С. Трифонова, «Школа сердечності у педагогічній концепції В. О. Сухомлинського», *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Педагогічні науки»*, вип. 1(46), с. 155–160, 2014.
- [8] E. T. Hall, *Beyond culture*. Anchor, 1976. [Online]. Available: https://monoskop.org/images/6/60/Hall_Edward_T_Beyond_Culture.pdf Дата звернення: Серп. 06, 2023.
- [9] C. G. Jung, *Four archetypes*. Routledge Classics, 2014.
- [10] A. A. Kravchenko, *Arkhetyp uchytylya: ideya, obraz, vidpovidalnist*. Lviv, Ukrainian : Liga Press, 2013.
- [11] A. Makarova, «Архетипний характер освітньої діяльності особистості: соціально-філософський аналіз», *Filosofiya osvity. Philosophy of Education*, № 27(1), p. 80–97, 2021.
- [12] C. Mayes, *Archetype, culture, and the individual in education: the three pedagogical narratives*. Routledge Classics, 2020.
- [13] C. Mayes, & J. A. Rinaldi, Eds. *New Visions and New Voices: Extending the Principles of Archetypal Pedagogy to Include a Variety of Venues, Issues*,

and Projects. Rowman & Littlefield, 2023.

- [14] C. T. Savage, «Teaching Mysteries in the Classroom With Archetypal Pedagogy and Active Imagination», *New Visions and New Voices: Extending the Principles of Archetypal Pedagogy to Include a Variety of Venues, Issues, and Projects*, № 37, 2023.
- [15] C. Schumacher, «Archetypal Education as a Prayerful Act», *New Visions and New Voices: Extending the Principles of Archetypal Pedagogy to Include a Variety of Venues, Issues, and Projects*, № 51, 2021.
- [16] A. Toynbee, «The Ukraine – a problem in nationality», *Nationalities Papers*, № 4(2), p. 157–160, 1976.
- [17] A. J. Toynbee, *A Study of History. Abridgement of Volumes I–VI*. Oxford Paperbacks, 1987, vol. I.
- [18] M. Yevtuch, V. Fedorets, O. Klochko, T. Branitska, & Y. Kozeruk, «Actualization of metacognitive abilities and archetypal measurement of consciousness in the context of improving the health-preserving competence of physical education teacher», *Journal of Physical Education and Sport*, № 21, p. 3084–3093, 2021.

PHENOMENOLOGY OF THE HOUSEHOLDER ARCHETYPE IN UKRAINIAN CULTURE IN THE CONTEXT OF APPLICATION OF THE COMPETENCE PARADIGM IN EDUCATION: ETHNO-PEDAGOGICAL ASPECT

Vasyl Fedorets,

candidate of medical sciences, associate professor,
associate professor of the Department of Pedagogy,
Administration and special education Educational and
Scientific Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».

Kyiv, Ukraine;

Associate Professor of the Department of Pedagogical Sciences,
Professional and Primary Education of the
Communal Institution of Higher Education
"Vinnytsia Academy of Continuing Education".
Vinnytsia, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-9936-3458>
bruney333@yahoo.com

Iryna Sidanich,

Doctor of Sciences in Pedagogy, professor,
Head of Department of Pedagogy,
Administration and special education Educational
and Scientific Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-2992-3808>
2363395@ukr.net

Oksana Klochko,

Doctor Habilitation of Pedagogical Sciences,
Full Professor, Professor of the Department
of Mathematics and Informatics
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University.
Vinnytsia, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-6505-9455>
klochkoob@gmail.com

Abstract. The article, based on the actualization of the methodological potential of cultural anthropology, archetypal pedagogy and psychology, reveals the phenomenology of the "Archetype of the Master" as a characteristic of Ukrainian culture and considers the ways of applying this archetype to improve the health-preserving and cultural competences of physical education teachers in the conditions of postgraduate education and master's degrees educational management, higher school pedagogy, special pedagogy, Christian pedagogy. Purposeful use of archetypal pedagogy is considered as an innovative psychologized direction of pedagogical theory and practice, which contributes to the disclosure of the potentials of ethnopedagogy, ethnoculture and world culture in the educational process. Means of archetypal pedagogy contribute to the development of: psychological and cultural competence of the teacher, intercultural communication, European integration, patriotism, national identity. "Archetype of the Master" is considered as one of the dominant and stable ones in Ukrainian culture. The "Archetype of the Host" manifests itself in the actualization of: the values of the home; spatial sense - raumzin (German); ecological intentions and values; anthropocosmic consciousness; responsibility; psychological stability, reliability and stability; vitality (vitality); viability; creativity; freedom as a way of social existence of an individual and manifestation of his individuality and self-

realization; the ability and potential to protect, preserve and maintain oneself and one's surroundings and the business the person is engaged in; creativity; intelligence; personal growth and self-realization and self-actualization; health care "Archetype of the Master" with its purposeful actualization can be a deep psychological basis for the formation and improvement of various competencies, as well as for the development of creativity. We define a system of archetypes that is purposefully used in the formation of a certain competence as an archetypal field of competence.

Key words: master archetype; Ukrainian archetype; ethnopedagogy; ethnoculture; archetypal pedagogy; health care competence; cultural competence; master archetype; postgraduate education; masters; physical education teachers; methodology; psychologization; anthropology.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] H. V. Bilavych, «Metodolohichni zasady formuvannia hospodarskoi kultury ditei ta doroslykh u zakhidnii Ukraini na pochatku XX st.», in *The European Scientific and Practical Congress Scientific Achievements*. 2015, p. 13–17.
- [2] R. V. Demchuk, «Mifopoetyka yak zasib modeliuвання ukraïnskoi identychnosti: kulturno-tsyvilizatsiyni kontekst», avtoref. dys. kand. nauk; Natsionalna muzychna akademiia imeni Chaikovskoho. Kyiv, 2018.
- [3] H. M. Kuts, «Arkhetyp sertsia v ukraïnskomu polityko-mentalnomu prostori», *Suchasne suspilstvo: politychni nauky, sotsiologichni nauky, kulturolohichni nauky*, № 1(13), s. 107–117, 2018.
- [4] M. V. Semylyt, «Zhyttievi shliakhy hrupovoho nesvidomoho ukraïntsiiv», *Naukovyi chasopys NPU imeni MP Drahomanova. Seriia 12: Psykholohichni nauky*, № 40, s. 212–216, 2013.
- [5] Л. Українка, *Лісова пісня*. Харків, Україна : Folio, 2011.
- [6] V. M. Fedorets, «Teoretychni peredumovy vykorystannia arkhetypichnoi psykholohii dlia vdoskonalennia zdoroviazberezhuvalnoi kompetentnosti vchytelia fizychnoi kultury», *Visnyk pisliadyplomnoi osvity: zb. nauk. prats, vyp. 12(25)*, s. 128–152, 2014. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/u80UKQ> Data zvernennia: Serp. 06, 2023.
- [7] O. S. Tryfonova, «Shkola serdechnosti u pedahohichnii kontseptsii V. O. Sukhomlynskoho», *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Seriia «Pedahohichni nauky»*, vyp. 1(46), s. 155–160, 2014.

- [8] E. T. Hall, *Beyond culture*. Anchor, 1976. [Online]. Available: https://monoskop.org/images/6/60/Hall_Edward_T_Beyond_Culture.pdf Data zvernennia: Serp. 06, 2023.
- [9] C. G. Jung, *Four archetypes*. Routledge Classics, 2014.
- [10] A. A. Kravchenko, *Arkhetyp uchytylya: ideya, obraz, vidpovidalnist*. Lviv, Ukrainian : Liga Press, 2013.
- [11] A. Makarova, «Архетипний характер освітньої діяльності особистості: соціально-філософський аналіз», *Filosofiya osvity*. Philosophy of Education, № 27(1), p. 80–97, 2021.
- [12] C. Mayes, *Archetype, culture, and the individual in education: the three pedagogical narratives*. Routledge Classics, 2020.
- [13] C. Mayes, & J. A. Rinaldi, Eds. *New Visions and New Voices: Extending the Principles of Archetypal Pedagogy to Include a Variety of Venues, Issues, and Projects*. Rowman & Littlefield, 2023.
- [14] C. T. Savage, «Teaching Mysteries in the Classroom With Archetypal Pedagogy and Active Imagination», *New Visions and New Voices: Extending the Principles of Archetypal Pedagogy to Include a Variety of Venues, Issues, and Projects*, № 37, 2023.
- [15] C. Schumacher, «Archetypal Education as a Prayerful Act», *New Visions and New Voices: Extending the Principles of Archetypal Pedagogy to Include a Variety of Venues, Issues, and Projects*, № 51, 2021.
- [16] A. Toynbee, «The Ukraine – a problem in nationality», *Nationalities Papers*, № 4(2), p. 157–160, 1976.
- [17] A. J. Toynbee, *A Study of History. Abridgement of Volumes I–VI*. Oxford Paperbacks, 1987, vol. I.
- [18] M. Yevtuch, V. Fedorets, O. Klochko, T. Branitska, & Y. Kozeruk, «Actualization of metacognitive abilities and archetypal measurement of consciousness in the context of improving the health-preserving competence of physical education teacher», *Journal of Physical Education and Sport*, № 21, p. 3084–3093, 2021.

*Стаття надійшла до редакції
03 вересня 2023 року*